

Színöröm

Petri György: Mosoly

1970-ben született. Kritikus, a Jelenkor szerkesztője.

¹Erről a témáról már értekeztem egyszer: *Hibát hibára. Petri György kései költészete és a hiba poétikája*. Jelenkor, 2001. január. E tanulmány számos érve és megállapítása ebben az esszében is óhatatlanul fel fog bukkanni. — Időközben (2003 decemberében) megjelent a Magvető Kiadónál *Petri György minden munkájának első, összegyűjtött verseit tartalmazó kötete*, benne az 1999–2000-ben írt utolsó versekkel.

**A tabusértő,
konvenciókat felrúgó
költői beszédmód**

Nemrégiben egy körkérdésre válaszolva — többek között — meg kellett neveznem az elmúlt tizenöt év legemlékezetesebb verseskötetét. A kérdésre természetesen több egyenértékű és vitathatatlan válasz is adható. Én Petri György 1999-es, *Amíg lehet* című kötetét választottam, azt a könyvet, amelyben a *Mosoly* is szerepel. Az *Amíg lehet* a költő életében megjelent utolsó kötet, s ilyenformán az életmű egyik záróköve. A másik a kötetnyi terjedelmű hátrahagyott vers anyaga. E költemények együttese valamiféle félfordulatot jelent Petri pályáján¹ — azon a pályán, amelyet mindvégig az „el nem fordult tekintet” éthosza jellemzett, a kíméletlen, átható pillantás és a nem egyszer meghökkentően brutális szókimondás.

Tisztában vagyok vele (és ennek elhallgatása nem csupán választott költőnkkel szemben volna méltatlan), hogy Petri György költészetét, vagy legalábbis a költeményeinek egy részét a Vigilia számos olvasója öncélúan provokatívnak és destruktívnak találhatja. A botránykeltés, a szembeszegülés a különféle, bevett normákkal mindamellettt egyként eshet izlésbeli és morális megítélés alá. Ha az előbbi gyakran el is nyomja az utóbbit, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a morális indítékok számos esetben igazolhatják a normaszegő magatartást, amire rengeteg példát lehet hozni a művészet területéről — és nem csak onnan. Talán nem minősül frivolitásnak, ha itt emlékeztetek a botrány konstruktív szerepére a nyugati kultúrában, aminek az Újszövetségben találjuk a legfontosabb forrását. Jézus fellépését és tanításait olyan radikális jellemzi, amelynek az őszinte elfogadása nyilvánvaló konfliktusokkal jár, amely nem illeszthető be zökkenőmentesen a „rég ember” meghitt és otthonos világába, s így ebből a világból szemlélve egész egyszerűen elfogadhatatlannak hat: „*a zsidóknak ugyan botrány, a pogányoknak meg balgaság*”. (1Kor 1,23)

A művészi alkotások esetében a normaszegés, a poétikai és tematikus határok tágítása vagy átirása, úgy tűnik, az egyik legfontosabb, katalizátorként működő belső elv. A modern művészet határsértő mozgását persze nem progresszió és regresszió pólusai között kell elképzelnünk: a művészetben az új nem feltétlenül jobb, mint a régi, és önmagában semmilyen poétikai eljárás, formaelv vagy stíluselem nem garancia semmire. A megszólalási mód hitelességének az igénye azonban fontos hajtóerő. A közvetlenül előttünk forgalomban lévő, nagy hatású beszédmódok fölülírása, leváltása számos esetben a saját hang megtalálásának az előfeltétele is egyben. Ebben az értelemben nyilatkoz-

hatta a fiatal Petri György egy 1971-es interjúbán, hogy szakítani óhajt a József Attila-típusú lírával.

Petri költői pályája ebből a szempontból a lebontó, visszavonó gesztusok sorozatának tekinthető. Nemcsak a költői kifejezés-mód hagyományos értelemben vett „szépségét”, emelkedettségét, lekerekített zártságát veti el (hogy aztán nyomokban, a lírai törmelékek alól, a — Szigeti Csaba szép kifejezésével — „versárnyékok” fedezékéből mégiscsak felmutassa, ha nem is a tiszta, nagy formát, de annak az emlékezetét), de elveti a költői megszólalás közösséget képviselő, küldetéses szerepét is. A Petri-líra nem szószólója maga fölött álló értékeknek és érdekeknek, pusztán a saját nevében hajlandó beszélni. Ebből a pozícióból azonban nem hajlandó semmilyen kompromisszumra. Ha e költészet kíméletlenül nyers hangütését nem elutasítani, hanem értelmezni próbáljuk, észre kell vennünk, hogy mindez egészében egyetlen, minden továbbit fölülíró erkölcsi imperatívuszra épül, a „ne hazudj” parancsára. A többszörösen tabusértő, politikai, morális-ízlésbeli és poétikai konvenciókat egyaránt felrúgó költői beszédmódnak ez a kérlelhetetlen szókimondás adja a páratlanul erős morális koherenciáját. E magatartás legfontosabb metaforája „az el nem fordult tekintet” lesz. Petri radikális módon felmondja a Kádár-rendszerrel kötött társadalmi kompromisszumot, és két megjelent kötettel a háta mögött szamizdat-szerzővé válik, költészetébe szokatlan nyíltsággal építve be a politikai témákat. Ahogy a valamivel későbbi, *A 301-es parcelláról* című versben írja: „A halál ellen nincs remedium: / özvegyeknek, árváknak, nemzeteknek / nincs jóvátétel. Nem érdekelnek / a hóhérségek megkésését könnyei. / Az én szemem száraz. Nézni akarok vele.”

Ugyanakkor a „magántárgyú” szövegek szintén hasonlóképpen szókimondóak és élesek. A külső cenzúrához hasonlóan elutasítanak bármiféle öncenzúrát is. Petri költészete nagyban épít a szerző személyes életpályájának az ismeretére, számos magánéleti konfliktusa vallomásos nyíltsággal, de a vallomás műfajában honos emelkedett tónus elvetésével épül be a versek anyagába. Akkor is ez történik, amikor a kilencvenes évek vége felé egyre nagyobb számban jelennek meg a költő halálos betegségét tárgyaló költemények.

* * *

Az elmúlás közvetlen közelségének a tudatában az eddig kidolgozott poétikai eszközök mintha elégtelennek bizonyulnának. A kései Petri-versekben háttérbe szorul az indulati töltet, a költemények gyakran dalszerűvé és érzelmessé válnak: „*Ötvenöt évesen / megfáradt, beteg férfi, / szeretnék a gyerek- / koromba visszatérni. // So-hase hittem volna, / szánalmas állapot, / hogy így kapaszkodom, / hogy élni akarok.*” (Megjött a tél) Ezek a szövegek természetesen szintén

feltételezik a költő életpályájának és költői pályájának, az eddigi Petri-versek világának az ismeretét. Hiszen a búcsúzás pátosza az eddigi életműnek a pátoszt igen óvatosan, rejtve adagoló attitűdjéhez képest bizonyul ismét csak radikális gesztusnak. Petri kései korszakának költői bátorsága abban áll, hogy saját poétikai előfeltevéseit, melyek mindeddig a költői megszólalás hitelességének a kereteit biztosították, képes felülbírálni. (A tabusértő szókimondás mindemellett nem tűnik el a költeményekből, csak éppen új elemmel, a gyógyíthatatlan betegségről szóló, nem ritkán morbid humorú versbeszéddel gazdagodik.)

Mosoly

*Meg fogok halni. Nem is oly sokára.
S ez olyan könnyű szédülettel tölt el,
mint ifjúkoromban kezdő dohányost —
az erkélyen reggelente leszívott
első néhány slukk. Ez azóta elmúlt,
persze, ahogyan elmúlt annyi minden.
Hovatovább csak egy maradt velem,
de az igen, Istennek hála érte!
A szem mohó, éhes kíváncsisága,
a nézés gyönyöre, hogy minden látvány
a maga más-más módján színöröm:
egyforma szép a szurok és a csurgatott méz,
és egy kazánház tekergő csövei
burkolva üvegyapottal és sztaniollal.
Vagy egy tengerszem türkizcsöndje kék fenyők közt
és a levegő üveghidege. Egy eldobott
üres cigarettásdoboz céltalan zörgő
összevissza szálldosása az út betonján
a változó szél szeszélye szerint. A mosoly
egy besüppedt ínyű fakó banyácska arcán,
a szemzugában sárga gyantacseppként megülő könny,
valamint a feszes húsup ifjú leány
csöppnyi tokája, fogainak kimutatott fehérje,
miből, bár csak egy kissé, túl sokat mutat,
ám ez nem baj: a szépség
fűszere és forrása a hiba.
De nemkülönben a munkásasszonyok visszeres lába,
és a piacon a halárusnő pontyvértől és harcsanyáktól
iszamos, félig elfagyott, szederjes, lilás keze —
Mert az angyal a részletekben lakik.*

„A szem mohó, éhes
kíváncsisága...”

A *Mosoly* kezdősorának csöndes és határozott hangú bejelentése — „*Meg fogok halni. Nem is oly sokára*” — szinte szentvitenül találja ezt a mindent felülíró szituációt. A bejelentéssel járó szédület önkéntelen reakciója ugyanakkor arra utal, hogy szó sincs szentvitenésről. Az erős szituáló kezdésből a szerző egy hasonlat segítségével tér más vágányra, a vers voltaképpen témájához. A csevegő, asszociatív szövegvezetés egyébként is jellemző Petrire, ám ettől a ponttól fogva nem találkozunk újabb elágazással, hirtelen váltással, közbevetéssel. A *Mosoly* klasszikus zártságú és elégikus hangú költemény, amely éppen e két vonás együttállásánál fogva jelent határozott eltérést a költő korábbi korszakaitól — valamint egy harmadik, még fontosabb motívum tekintetében. „*A szem mohó, éhes kíváncsisága, / a nézés gyönyöre*” a vers témája. Olyan halálverssel állunk tehát szemben, amely a gyönyörrel és az örömről szól. Ráadásul nem transzcendens, hanem kifejezetten evilági, érzéki boldogságról.

„...minden látvány / a
maga más-más
módján színöröm”

Kétségkívül komoly szerepet játszik mindebben, hogy az utolsó korszakát megelőzően Petri a halál témájának olyan végletesen keserű megfogalmazásáig jutott el, amely valószínűleg már nem bizonyult folytathatónak vagy fokozhatónak. A halál fenyegető közelsége új helyzetet teremtett, amely a költői megszólalás lehetőségeinek radikális újragondolását is magával vonta. Észre kell vennünk azonban, hogy „az el nem fordult tekintet” éthoszához mindvégig hű marad — csak éppen e tekintet fókusza változik meg ebben az időszakban. A tapasztalat, „*hogy minden látvány / a maga más-más módján színöröm*”, mindeddig egyáltalán nem volt jellemző Petri György költészetére. A *Mosoly* gerincét voltaképpen a különféle látványok katalógusa alkotja: „*egyforma szép a szurok és a csurgatott méz, / és egy kazánház tekergő csövei / burkolva üvegyapottal és sztaniollal.*” A képek sorjázása megszűnteti az esztétikai minőségeket, pontosabban minden megszépül a rá irányuló tekintettől.

Elégikus búcsúvers

Érzésem szerint ezen a ponton Petri már-már kilép a „csak egy személy” mindig csupán önmaga nevében megszólaló pozíciójából, és a világ szemléletének egyfajta általános tapasztalatát kívánja megfogalmazni. Mindamellettt ugyanis, hogy természetesen továbbra is csak a saját nevében beszél, a búcsúzás szituációja bonyolultabbá teszi a helyzetet, s a megszólalás „én”-jét bizonyos értelemben a „mi” irányába tolja el. A halál közelsége az emberi életnek az a mozzanata, amely egyfelől a lehető legáltalánosabb, ugyanakkor végletesen személyes is. Hogy a *Mosoly* szép, kifejezetten régi vágású költemény, s mint ilyen a hagyományos versízlés felől is jól olvasható, Petri pályájának az ismeretében egyáltalán nem magától értetődő tény. A költői megszólalásmód visszavezetése a nagy búcsúversek elégikus tónusához a hagyományos Petri-olvasatok konvencióit sutba dobó, a költő

„Mert az angyal a részletekben lakik.”

saját lírikusi imázsától is elrugaszkodni képes, bátor és őszinte poétikai döntés.

S ha egy Petrin iskolázott olvasói szem számára mindez meghátrálásnak, költői kapitulációnak tűnik is, a *Mosoly* választ kínál erre a kifogásra: „a szépség / fűszere és forrása — a hiba”. A hiba mindvégig a Petri-költészet egyik fő szervezőeleme volt. A kötött formák megbontása, a gondolatmenetek szétszalazása, a retorikai esetlegességek, szójátékok központi szerepe, a „hagyományos” költői témák provokatív kiforgatása mind-mind fontos része a költői eszköztárnak. Véleményem szerint ezúttal sem történik más, mint a lírai megszólalás hagyományos kereteinek az átörése — csak ezeket a kereteket ezúttal nem a korábbi poétikai hagyományok, hanem éppen a költő addigi életműve szabta meg. Petri költészete a kezdetektől fogva erősen támaszkodott a túllét, az időskor rezignált, kiábrándult gesztusaira. Az élet, a világ nyüzsgésének dicsérete a késői korszakban ilyenformán nem időskori líraként, hanem inkább annak elvetéseként, inverzeként jelenik meg. „Mert az angyal a részletekben lakik” — a verszárlat felismerése a fiatalság habzsoló mohóságát idézi. A köznapiból és a csúnyából kimentett szépség kapaszkodóját.

Michelangelo alkotása:
Vázlat a Sixtus-kápolna
boltozati freskóján
látható líbiai szibillához
(Metropolitan Museum
of Art, New York)